

Тұрсын
ЖҰРТБАЙ

ҚАР
АСТЫНДАҒЫ
ҚОБЕЛЕК

Роман
Хикая

Алматы
Кайнар
2008

ББК 84 Қаз 7-44

Ж 82

*Қазақстан Республикасы
Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінің бағдарламасы
бойынша шығарылып отыр*

Жұртбай Т.

Ж 82 Қар астындағы көбелек: Роман-хикаят, хикаяттар.
2 том. — Алматы: “Қайнар” баспасы, 2008. — 320 бет.

ISBN 978-601-212-003-5

Жазушы Тұрсын Жұртбайдың прозалық шығармаларының екінші томына оның «Қар астындағы көбелек» атты ұштаған роман-эссесі мен «Шилі өзен қамыс-ай...», «Мөлдір көз» атты хикаяттарының басы қосылып, оқырман қауымға ұсынылып отыр. Өзінше ғана кішкентай тағдырға ие, қуанышы мен мұңы бар балаға тән бақытты да қиын ғұмырды басынан кешкен жасөспірімнің өмірге деген құштарлығы, адамдардың арасындағы шуақты жылы сезімдер жастық леппен баяндалады. Кейіпкерлер арасындағы негізгі желілер психологиялық иірімдерге құрылған. Сондай-ақ, жазушының түрлік, стилдік мәнері тұрғысындағы ізденісін де байқатады.

Ж 4702250201-006
403(05)-08

ББК 84 Қаз 7-44

ISBN 978-60

Тұрсын Жұртбай Т., 2008
“Қайнар” баспасы, 2008

ЖҮРЕГІМНІҢ ЫСТЫҚ ТА МӨЛДІР ТАМШЫЛАРЫ

Назарларыңызға ұсынылып отырған бұл туынды - мен үшін ең нысаналы, сонымен қатар, мені көркем шығармамен қоштастырған күйікті де сүйікті дүние болып табылады. «Күйіктісі» - үшеуі де кезінде «мұңлы», «жетімдікті жырлаған», «шегіртке мен аусыл дегеніңіз патшаменен бірге құрыған», «отызыншы жылдан кейін сыбызғы қазақта болмаған», «алпысыншы жылдың аяғында кеңес өкіметінде жұт болған жоқ» және «жазушы да белгісіз адам екен, белгісіз өмірді жазған» (жабық пікірден алынып отыр – Т.Ж.) деген қорытынды шығарылып, әрқайсысы екі реттен баспа терімінен қайтты. Ең соңғы бесінші хикаят болып табылатын «Қалампыр» атты тарауды жазып, «көлеңкелі мұңлы өмірге» сәуле түсіргім келді. Ол амалым да алдыңғы «Ұш, маған, ұш, балалығым» мен «Қар астындағы көбелекті» күтқармады. Көркем шындықтан күдерін үзген жазушы өмірлік шындыққа негізделген рет саны бойынша «Жол шетіндегі бала» деп аталатын үшінші, «Беті тілінген тарғыл тастар» атты полигондағы сынақты басынан кешкен өспірім туралы төртінші хикаятты жазудан бас тартты.

«Сүйікті» және нысаналы болатын себебі, мұнда менің жандүниемнің барлық қасірет-мұңы, қуаныш-сүйініші, аңсары, «қар астындағы өмір» сондай бір аңғал (сентиментальді) да қарапайым (натуралистік) шындықпен (ол да әдебиеттің бір жазу тәсілі) қағазға түсіпті. Өзім де сан рет бұл дүниеден бас тартып, жыртып тастағым келгенде де қолымды қағып қалған осы «аңғал шындығы» еді.

Шығармашылық тарихы мен психологиясында санқилы түсініп болмайтын құпиялар кездеседі. Мен осы екеуі жалғасын таппаған соң... көркем сөзден көңілім қалды. Басқа дүниеге бет бұрсам өзіме-өзім қылмыс жасайтындай көріне бердім. Ақыры, қаламым суып тынды. Отызға толар-толмас жігіттің жазғанын алпысқа толар-толмас қақсал оқып шыққанда ...іші шымырлап қоя берді. О, маубастық! Қандай әдемі әрі құпия, аңсарлы әлемнен бас тартқан деші. Өзгені былай қойғанда, қазір өзі ұмытып үлгерген қаншама өмір ұшқыны алдынан

шықты. Тіпті... аусыл мен қара шегірткенің, 1968-1969 жылғы жұттың өзін-ақ алайықшы. Ал қазір қолданыста жоқ ұйытқы сөздер қаншама. Ойлана келіп, өзім он жеті жыл (соңғы жеті жылында келісім шартпен) пұшпағын илеген, жазуымды да, жанымды да жақсы түсінетін «Жұлдызға» ұсынуды жөн көріп ем. Ондағы сөз дәмін білетін Қуандық Түменбай мен Темірхан Медетбек: «бұл көзге жас алдыратын нағыз мұңлы өмір екен. Көркем шығарма ретінде дербес өмір сүруге қакысы бар» – десті. Сондықтан да әуелі ойластырылған жүйе бойынша осы томға енгіздім және бұл шығармаларды жұртымның ықыласына ұсынуыма мүмкіндік туғанына көңілім тәп-тәуір жұбанып қалды. «Жол шетіндегі бала» мен «Беті тілінген тарғыл тастар» да, түбінде, өз орнын тауып қаланаp деген тілегім бар.

Ал жинаққа енген шағын ғана «Мөлдір көз» - өзіме сондай ыстық, алғашқы махаббатым сияқты алғашқы талпынысым еді. Сол тұстағы «сана ағымымен» әуестенген бөзөкпенің «сана сандалысы». Неге екнін білмеймін, осынау бір шикіөкпе жолдарда менің бір жан бөлшегімнің құпиясы жатқандай көрінді де тұрды. Ал «Көшпелі сауық маймылы» «арандатқыш прозаның» шалығымен қағазға түскен. Ол кезде мұндай әңгімелердің өмір сүруге құқы жоқ болатын. Содан кейін барып «Шилі өзен камыс-ай...» жазылған. Бұларда менің жүрегімнің таза әрі ыстық тамшысы бар.

Өз сөзім өзімдікі дегенмен де, өзгелердің де жанын қозғайтын бір «аңғал да қарапайым шындық» бүгінгі күнге керек сияқты боп көрінді де тұрды. Жатырқамай жандарыңызға жақын тартсаңыздар екен – деген үмітпен осы жинақты өздеріңізге ұсынып отырмын.

Тұрсын.

29.08.2007 жыл

ҚАР
АСТЫНДАҒЫ
КӨБЕЛКЕ

Роман-хикаят

Бірінші бөлім

Ұш, маған, ұш, балалығым

Мен мынау жалған дүниені аз кезгенім жоқ; сондықтан да, адамдардың қай топыраққа кіндік қаны тамса да, барлық жерде мейірімді, бір-біріне жанашыр екенін білемін. Бірақ ерте ме, кеш пе жаның жабығып, жас көктемнің иісімен қоса сенің де лебің есіп, өмірің мағынаға ие болуы үшін тамырыңды топыраққа терең батырып, сол араның ағашымен, жерімен біте араласуың керектігін түсінерсің.....Шынымен, менің бүкіл балалық дәуірім осынау бір-ақ қарыс жерде, табалдырық пен күре жолдың арасында ғана өткені ме?

Чезара Павезе.

«Айлы түн және көк шалғын».

...Ауыр ойдан арылып, жанымды жұбатқым келіп тау алқымындағы қызыл жартастың тұсындағы жалбыз иісі аңқыған мөп-мөлдір тас тұманың көзіне бардым. Бұрқылдай шымырлаған қайнарға ұзақ қарадым. Мөлдір судың бетінде қою кара шашты, қалың мұртты бір бейне діріл қағып өзіме қарап тұр. Еңкейе бердім. Мөлдір су бетіме тиді, тағы да еңкейіп, басымды тұмаға батыра түсіп, көзімді ашсам... Көгілдір су жарық сәулемен жалт-жұлт ойнап, малта тастар гауһардай жарқырап, маржан көпіршіктер шашырай жөнелді де, тұманың қайнар көзінен әлдебір санлау ашыла кетті. Сөйтсем, мен бір биік жартастың басында тұр екем деймін... Төменге қарай бір тарам су құлай ағады. Бір салт атты адам сарқырамаға жанай кеп, жерге түспестен көлденең ұстаған сырықтың басындағы ағаш шелектің әуелі біреуін, келесіде екіншісін суға толтырып алды. Астындағы күрең жорға да тұнық тұмадан шөлін қандырған соң, қиыршық тасты тұяғымен шақылдата басып, биікке өрлеп бара жатты. Жолаушы асуға көтеріліп, аттың тұяғы жоңышқалы кең шалғынға ілінді. Салт атты адам сырықтағы қос шелек суды шайқай тербетіп, жазықтың ортасындағы шок терек өскен қыстауға бет алды.

Бұл – жалбыз иісі аңқыған Қызылтасты бұлақтан су алуға келген менің әкем, бұл – менің балалық шағымның елесі. Әне, мөлдір су аялай сипаған малта тастар мен қайнар көзден шыққан ұсақ құмдар тұма ішінде жылт-жылт етеді. Сірә, бастау тұнған қызылды-жасылды маржан болса керек...

Егер жарық дүниенің жалғыз тал сәулесі өшер тұста, кешкен ғұмыр, көрген тіршілігіндегі жұбанышың не деп жанашыр жанынның бірі сұрай қалса:

– Балалығым! – дер едім.

Шындығы солай. Тағдыр бесігінде тербетілген өмірімдегі қуаныш-ренішім, бұла дәуренім, өткен-кеткенім мен болашақ үмітім жүрегімді сыздатса немесе кеудемді сағыныш кернеп, көзімді жұмсам болды – алдымнан торғын шымылдықтай үлбіреген көгілдір мұнар ашылып, мені бауырына басып, өзіне қарай тарта жөнеледі. Көкжиектегі көгілдір таудың иығына қонған кіп-кішкентай қызыл күннің соңынан мен де зулаймын. Ұша беремін... Бетімді мейірімді жұмсақ алақан сипағандай болды да, сол әлемнің ішінен маған өте ыстық адамның демі келді. Кішкентай қып-қызыл күн де бұлдырай зулайды, жан-жағымнан таныс суреттер зымырай қалып жатады. Әне, ақ жаулығының шетімен кірпігінің ұшын сүртіп, жолға ұзақ қарап жалғыз әйел тұр... Апырау, анау кейуана – менің шешем ғой. Сонау алыстан қара жолды шандатып, ақ бүйрек тайыншаға ертоқым салып, жүгендеп мінген кішкентай қара бала көрінеді... Мына тайыншаны қос өкпеден теуіп, жымып қойып, қамшы басқан қара қасқан – менің өзім. Көк шалғынды кеше жорғалаған аттың үстінде жас келіншек келеді. Ол сұлу келіншек арманда өткен Торғын ғой. Сарқырамадан құлаған суға шелегін тосқан әкем де көрінді.

Бұл – менің сәби кезім. Құшағымды ашып, жан ұшыра: «Ұшшы, ұша түс, маған балалығым,» – дегім келіп, ұмтыла түсемін... Жанарымды ашқым келмейді.

Жаныма сәл сызат түссе үнемі осындай күй кешемін. Үнемі көз алдыма қызылды-жасылды әлем – балалық шағым өзіме қарай ұшып келе жатады. Мен де зулай қанат қағамын. Бар өмірім артқа сырылып қалады да, сол мұбарак дәуренім алдымнан шығады. Келші, кел – балалығым! Сен де мені өзіңнің кішкентай әлеміңнен жоғалтып ап, аңсай іздеп жүрген шығарсың. Көз ұшында қызыл орамалдай боп бұлдыраған мүбәрәк күндерім, мен де сендерді сағындым. Ол маған енді қайтып баруға жазбайтын, сонау көгілдір таулардың ар жағында сайран салып жүр ме, кім білсін. Міне, шымылдық тағы да ашылып, ғұмырымның мүбәрәк үзіндісі маған қарай ұшып келеді.

Ұшшы, жақындай түсші, балалығым. Сенімен соңғы рет ұзақ сапар шегіп, еркін саяхаттап, бар сағынышымнан арылып, жаныма өшпестей жұбаныш табармын. Мүмкін саған енді қайтып оралмаспын да.

Басымды тұнық тұманың тереніне батыра түстім. Алдымнан аңсарлы әлем бейнесі ашыла берді.

I тарау: ЕЗУДІ ҚАРЫҒАН АУЫЗДЫҚ

1

Зады, әлемдегі ешқандай бүлдіршінге өзінің балалық өмірін қалауынша өткізіп, ғұмырындағы ең асыл дәуренін өз еркінше билеуге еркіндік берілмейтіні қандай өкінішті. Онда қаншама ғажап оқиғаларды, талай тамаша қызықты, ешкімнің ойына оралмаған хикаяларды бастан кешіреп едің. Мысалы, Темірқазықтағы арқандаулы ақ боз арғымақты босатып аласың да, айлы түнде ақ боз аттың жалынан ұстап айға ұшып барып, жұлдызды моншақтарды тересің. Айдың бетіндегі ақ жал тұлпар ұстаған адаммен сөйлесесің. Содан кейін боз сәулеге мұзы шағылысқан Саршоқының биігіне қонып, күміс шықтары жылтыраған шалғынды кешіп, арғымақтың алтын тағасы ай-сәулесіне жалт-жұлт етіп келе жатасың. Кенет ақ арғымақ жоңышқаны күрт-күрт шайнап жусай жайылған жылқыларды көріп оқыранады да, тұнық түнді күмбірлетіп кісінеп жібереді. Ол:

— Аспанда ұзақ арқандаулы тұрдым. Күнде сендерді көріп, менің де жайылғым келетін. Міне, мына бала арқаннан босатып алды. Мен енді оның тұлпарымын. Жануар атаулы жетпейтін жүйірікпін. Шапқанда алтын тағам жалт-жұлт етеді. Өзге ешкімге мінгізбеймін. Басқа адам аламын десе, қайтадан аспанға ұшып кетемін. Содан кейін мәңгі жерге түспеймін, — дейді оқыранып.

Мен асқан мейірімділікпен арғымақтың жалын сипап қоямын. Сол сәтте: «Шіркін, көк дөненді тауып алсам ғой», — деген ой жүрегімді шаншып-ақ алғаны.

Егер сәби ғұмырымның еркіндігі өзімде болса, басқа да тамашаларға қарамастан ең алдымен алтын арғымақты алып келер едім. Өйткені Темірқазық жұлдызына арқандалған Ақбоз атпен, оны аңдыған жеті қаракшы туралы аңызды естіген соңғы және көкдөненнен айырылғаннан кейінгі бар қиялым осы болды. Айлы түнде сыртқа шығамын да аспанға қараймын.

Жұлдыздар жымындаған сайын жеті қарақшы да арғымаққа жақындай түседі. Кенет ақ арғымақ жалы желбіреп, алтын тағалары жылтылдап, аспан әлемін шыр айлана шауып кісінеп береді. Көк күмбезін ақ боз ат айлана шабады. Көз алмай қараймын, мойным ауырғанда барып есімді жиямын да, осының тек қиял екеніне өкініп, күрсініп қойып үйге кіремін. Жатқан соң да көз алдымда ақбоз аттар шауып жүреді. Әрине, арғымаққа не жетсін. Дегенменде, көк дөненім қасымда болса оны армандамас-ақ едім ғой.

Міне, осының барлығын ойлағанда ешкіммен ойнағым да келмейді. Жастығымның астында тығулы жатқан бос жүгенді анда-санда ұстап қоямын. Күміс сағалдырығы мен ауыздығы ғана шың-шың ете қалады. Шешем байғұс жұмсақ алақанымен бетімді сипап, ояу жатқанымды, кірпігімнің суланып қалғанын байқап, іштей өкінішті жұмсақ үнмен:

– Баланың обалына қалдық-ау. Көк дөненнен басқа бодауы табылмады ма бұл құрғырдың? Күндіз-түні көк дөнен деп күбірлеп, қияли болып барады. Осы жалғызды күрсіндірмесе қайтер еді, – деп, мені баурына басып, қыса түседі. Әкемнің:

– Қайт дейсің енді маған? – деген, қатқыл сөзінің аяғын естіместен, терең ұйқыға кетемін.

Түсімде де күрсініп, көк дөненді іздейтін болуым керек, таң атқанша шешемнің айналып-толғанып шығатыны еміс-еміс жадымда.

Меніңше, барлық балалардың естен кетпес есіл бейнесі осы қоштасулардан басталатын сияқты. Сәби жүрегіне алғаш із салған, өзің жаныңмен беріле жақсы көрген дүниенен айрылу – кішкене көңіліңнің түкпірінде тұнған бір тамшы шықтай мөлдіреп қалады. Менің де есте жоқ ерте сәбилігімнен алғаш жадымда қалған көріністер – қоштасудан, дәл сол көк дөненнен айрылған сәттен бастап сақталыпты. Құлынынан күлте жалын, жұп-жұмсақ ерінін алақаныммен аймалап өсіріп, тұңғыш рет өзім жүген салған көк дөненімді бір күні таңертең ерте әкем жалбыз иісі аңқыған Қызылтасты бұлаққа қарай жетелеп бара жатты. Неге екенін білмеймін, әйтеуір, көкдөненді соңғы рет көріп тұрғандай сезініп, сонынан жылай жүгірдім. Әкем ат үстіне еңкейіп келіп тізгінге жармасқан менің маңдайымнан иіскеді де:

– Қызылтасты бұлақтан суарып қана келемін, үйге бара ғой – деді.

Сендім де, сенбедім де.

Сәске кезінде күрең жорғаның беліне қиқая қонып, басын төмен салып келе жатқан әкемнің қанжығасындағы бос жүген

мен қыл шылбырды байқағанда көкдөненнен айрылғанымды білдім. Әкем менің әдеткі тентектігіме басып, топыраққа бажылдап аунай кетуімді күтті. Дәл бұл жолы олай істей алмадым. Белгісіз ыстық ауа кеудемді қыздырғандай күйге түсіп, үнсіз булығып кетіп, жол шетіне отыра кеттім. Әншейіндегі төгіле салатын жас та, ызақор ашу да жоқ. Бажылдап-шыжылдамай дыбыссыз, үнсіз де жылуға болатынын сонда тұңғыш сезіндім. Өзімнен үш жас үлкен әпкем келіп, мына қалпыма танданып, кетіп қалды. Шөп сыбдырын естідім. Шешем басымнан сипап бауырына тартты, илікпедім. Қозғалсам — даусымның шығары анық. Әкем де шыдамаған тәрізді, жүгенді беліне қыстырып алыпты. Қарамадым. Айғайға толы долы мінез күткен оларға менің үнсіз егілуімнің өзі де қатты батқан сияқты. Көкдөненнің тағдыры олардың қолында емес екендігін, өз еріктерінен тыс өзгеге беріп отырғандығын, екі-үш күннен бері бөгде адамдардың келіп, оны айналсоқтай қарағанынан, онаша күбірлескендерінен-ақ сезгем. Көкдөненді көрсетуге қызғанып, оқшау терекке байлап, сылап-сипап қайтып келгенімде шешем төрде отырған кішкене адамға:

— Ей, Ақау, бастық дегенге елірме. Жалғыз ұлдың тақымындағы тайды андисың ба, — деген сөзін естігенде-ақ етіме ине қадалғандай болғам.

Шешем үйге кірген мені көріп, тосылып қалды. Сонда-ақ көкдөненнің көзден бұлбұл ұшарын, оның билігі әкем түгіл, мынау шүйкедей Ақау бастықта да емес, одан да жоғары әлдекімге байланысты екенін түсінгем. Сондықтан атамды да (мен кенжелеп барып, үш баласынан айрылған соң, қартайған шағында дүниеге келгендіктен, әкемді «ата» деп үйретті), тәтемді де кінәләмадым. Олардың да жанына батқанын өзімше ұққанымның түрі бұл. Баланың бақырғанынан көрі үнсіз егілгенінің өзі ата-ана байғұсты қатты қинайтынын қайдан білейін. Мүмкін сонда дауыстап жылап, жерге аунақши кетсем өзім де көкдөненді ұмытып кетерме едім, қайдам...

Әйтеуір, менің балалығым сол күннен басталды. Есейген шағымда да ол туралы әңгіме қозғалса атам кипактап, сөз арнасын басқа жаққа бұрып жіберетін.

Мен ол кезде көкдөненнің орнын толтырарлық басқа ермектің күтіп тұрғанын білгемін жоқ. Әдеттегідей, ерте тұрып сыртқа беттедім. Үйді айнала беріп, топ теректің бұтағына қосақтала байланған ертоқымды аттарды көрдім. Бұрын назар салмаппын. Қазір олардың барлығы да маған сұлу, қаз мойын, омыраулы, қылқұйрық арғымақтай елестеді. Неге екені белгісіз, бүкіл Қаракемер өңірінде тек біздің қыстаудың қасын-

да ғана бір топ сұлу терек өсетін. Топ теректің ортасындағы осы өңірдегі еңселі, ағаштан қиыстырылған, тақтай еденді бұрынғы мектеп – қазір кеңсе. Қадау-қадау қыстаулар шалғынды ойпатты жағалай салынған. Қысты күндері жан-жақтан андыздаған салт аттылар жіп ұшынан тартқан қара ноқат түйіншекттей осында жиналады. Аттарын қосақтап байлап қойып, ертелі-кеш жиналыс ашады да жатады. Үзілісте жаркылдай күлісіп, біздің үйге беттейді. Әзілдесе шәй ішіп отырып аттарын есіне алып: «Ауыздығын тістеп қалды, жануарлар» – деп мені мақтай жөнелуі мұң екен, үйден атып шығып маяға барып, бір құшақ шөпті аттарының алдына саламын. Өзге қаңтарулы сәйгүліктер оқыранып, жер тарпып, шұрқырасып қалады. Өлгілердің ішінде кішкене бастық Ақау, мұғалім Камал, Тоқтарқан бар. Атам, әйтеуір, бастық емес, бірақ осы ағаш үйге бір қатысы бары анық. Өйткені кешке кілтті атама тапсырып, таңертең атамнан алады. Кесілген ағаш отынды үйге мол түсіргендіктен де болса керек, от та жағып қояды.

Айнала қалың қар. Күн суық. Сәске кезі. Төтем «Мөшке» деп атаған қара ала сиыр маядағы көк шөпті күйсей соғады. Сүті мол. Жылда ақ бүйрек еркек бұзау табады, ол қасиетінен жаңылып көрген емес. Қайран көк дөненімнің ақыры қаңырап тұр. Ол жаққа қарағым да келмейді. Кеңсенің алдындағы топ теректе қаңтарулы мына аттарды қарашы. Оларға қызыққаным соншалық, әрқайсысының қасына барып, құлақ түбін, сауырын сипап, сүйрік басты орыс ер-тұрманына сүзіліп, олармен өзімше сөйлестім. Ақаудың қасқа аты мені танып, оқыранып жіберді. Бұл жолы оған бүйірім бұрмады. Өзін жек көріп те қалған сияқтымын. Қашанғы мылқау жануармен күбірлеп сөйлесе бересің. Енді олардың сыртқы тұрқын салыстырып, ішінен өзіме таныс үш атты таңдап алдым да, маяның үстіне шығып алып оларды ойша жарыстырдым. Ақау қасқа қайта-қайта сүзіле алға шыға берді. Одан да жалығып, енді тебістірем: өзім жек көретін Нұрақынның қарасы жымырандап, шыңғырып, тұштандай қалады. Шіркін, Тоқтарқанның жорғасын айтсаңшы. Басын екі жаққа кезек шайқап, тайпалады-ай кеп. Әрине, біздің күрең жорғаға жететін жорға бұл өңірде жоқ. Желу, шабу дегенді білмейді. Тек қартайып, жүрісі кірдек тартты. Күнде кешке көк шөптің үгітілген гүлдерімен қоқымын атам етегіне салып, күрең жорғаның ақырына үйіп қояды. Күрек тісі ғана қалған. Сондықтан да кепкен шөпті жей алмайды. Өз қиялыммен өзім жарысып жүріп, маяның үстінде асыр салып ойнай жөнелдім. Міне, Ақау қасқаның шабысы. Дігідік... Дігідік. Др... Токта. Ақау сияқты тізгінді тартып қалып, тік

секіремін. Жиналыстан іші пысып шыққан адамдардың дауысына салып:

— Ал, Тасбұлаққа дейін тізгінін тартпаймыз.

— Әй, Нұрақын, сен ана шетке тұр. Қыршанқы немен жымырандап тыныштық берер емес.

— Хасен, кейіндеу...

— Кеттік, — деп тасырлата шабамын.

Кейде қарға омбылап жығылған сүлік қара есіме түсіп, бір жағыма құлай кетемін. Әбден шаршаған соң, енді жорғалыққа ауысамын. Әрине, Тоқтарқанның торысының жүрісіне салам. Рахаттана шалқая тізгінін тартып, үйді айнала «тайпаламын», тоқтағанда да маяны орап барып тоқтаймын. Екі аяғымды тайпалта қимылдатсам да өзіміздің күреңге жете алмайтынын біліп, енді атамның күрең жорғасының жүрісіне көшем. Оның сыры өзіме мәлім, басын қатты тарта ұстаймын. Бүйірі қызған сайын мойнын жерге тақай созып, жер бауырласа бітті, қайта токтата алмайсың. Есік алдына кеп бір-ақ аялдайды. Жүрісі де сондай қатты. Биыл аяғы шалына беретінді шығарған. Әнеу күні алдыңғы тұяғын шауып та алды. Күрентөбелдің зіркілі өзіме де ұнамады. Оны токтату үшін «тұяғымды шапқан» болып, зулап келе жатып өз тобығымды өзім оң аяғыммен қағып жібергенде екпетімнен сүзіле құладым. Қатты жығылдым. Жанға бататынын ескермесем керек. Ауырсынып, аттан құлаған адамдай тыжырына жүре беріп, отыра кеттім. Тізем бастырмайды. Ішімнен күрең төбелді атам іспетті:

— Үй, қарталатқыр кәрі ит. Сіңірің созылғанша керіліп, одан да ана тісіңе қарасаңшы, — деп, ұрсып аламын да, — Жә, жұлдыздай ағатын заманың өтті. Алдыңа бәйге аттың да түскенін қызғанатын кезің келмеске кетті, күренім. Мен де қартайдым. Енді ептеп жүрмесек болмайды. Әрине, сен түгіл мен де қызып кетем. Кел, қане, ауыздықтап қояйын, әйтпесе сен қақбас тағы да ескі әніңе басарсың, — деп, күреңнің жалын сипаған болып, белімдегі көкдөнөннің жүгенін басыма киіп, ауыздығын тістеп алғанымды байқамай-ақ қалдым.

Аяз буып, тотыққан суық темір ауыздық екі езуім мен тілімді қарып, жабысты да қалды. Сәл қимылдасам тілімнің терісін сыдырып түсері анық. Қозғалуға да, сөйлеуге де шамам келмей, булыға тұншықтым. Ойынымның осылғанын, мына ауыздық темір жылып, тілден ажырағанша қимылдатпасын білемін. Аязды күндері аттар неге ауыздығын салдырмайтыны, салсаң да тіліне жолатпай, неге тістеніп тұратыны да ептеп ойыма оралды. Шөпке арқамды тіреп отыра бердім. Қас қылған-

дай кеңседегілердің де үзіліске шыға қалуын қарашы. Дабырласып, күлісіп, темекі шегісіп, қызу әңгімеге көшті. Мен жаққа қарап бір-бірін түртіп, өзара қалжындап та қояды. Үш-төртеуі біздің үйге беттеді. Қасымнан өте бере Тоқтарқан жорта дауысын көтеріп:

— Оу, мына Кербаланың ұлы нағыз азамат. Қазір біздің аттарды қосақтап суатқа апарады, содан кейін ақырға шөп салады. Ақау, сенбесең өзің қарашы. Хадиша жеңгемнің шәйін ішкенше бәрін дайындайды, — деді күліп. Одан Хасен де қалыспады:

— Ой, бұл қазір әуелі ат болып аунайды. Содан соң бұқа болып өкіреді, — деді Ақауға қарап көзін қысып қойып, — Әне, өзі де жүгенделіп, дайын тұр.

Тек аласа бойлы Ақау ғана бұрынғыдай маған қутындап қарамай, көзін жерден алмай, әлде неге қысылғандай боп қасымнан өте берді. Оның:

— Шынында да, бір дөненде тұрған ештеңе жоқ еді. Неғып соған жабысып қалды. Қарашы, бала да өзгерген. Бұрынғы тентек, есер бала емес. Осы бітпейтін жиналыстан жүнің жығылып шыққанда бұл ұлды қарға аунаттырып, кісінетіп, бұқаша өкіртіп, жадырап қалушы ек, — деп жүре айтқан өкінішті сөздерін естігенде оған ішім жылып сала берді.

Бағана «Ақау қасқаға» шөп салмағанымға ұялдым. Тіпті бұрынғы барлық ренішімді ұмытып, ескі әдетіме басып ат боп кісінеп те, өгіздей өкіріп те, бұқа боп күл шашып, жерге аунап та берер ем, қайтейін, суық ауыздық аузыма жабысып, қарып барды. Көзіме жас үйріліп, кемсендеген сайын жанымды шығарады. Айта да алмайсың. Менің мынау мүсәпір күйімді «Ақау қасқа» боп жүгенді бос салып, терек түбінде байланған аттың орнында сағат бойы тапжылмай тұратын «әдетіме» сайды олар. Адамдар аттарына мініп топ-тобымен бөлініп, таяу маңдағы қыстауларға беттеді. Әрине, бәрі біздің үйге симайды. Әйтпесе...

Менің атам бір сағаттан соң қызыл жалауды маңдайшаға желбірете ілген соң ғана олар әр тұстан андыздап қайта оралады. Бәрі де түстікке асығыс аттанды. Қызыл жалау олар үшін: «Тез келіндер!» деген белгі. Ол ілінсе-ақ болды, әр жақтан аттылар кеңсеге лезде жинала қалады. Мыналар жалау көтерілгенше түстеніп үлгеруі керек. Апырмау, енді ешкім де маған қарамай ма? Сәлден соң қарасұр өңді, ұзын бойлы, сырықтай Нұрақын маңғаз басып қасымнан өтті. Неге екенін білмеймін, әйтеуір осы екеуміз бір-бірімізбен өшпіз. Реті келсе ол да, мен де аямаймын. Кейде атының шылбырын шешіп, тізгінін қаңтарып қоямын, не шылбырын қиып, далаға жіберіп,

жаяу қалдырамын. «Болашақ жезде» тек төтемнен ғана сескенді. Өзінің ашуы қатты. Оңашада ол да мені ондырмайды. Неғып тыныш отыр – деді ме, маған ұзақ қарап, көзіме тұнған жасты, ауыздықтың қарығанын көріп, арқасын жаза рахаттана күлді. Жүріп барып тағы бұрылып, қабағын түйе, шекірейе қарады да, қасақана кібіртіктей басып, үйге кірді. Іле есік шалқасынан ашылып арсы-күсісі шығып шешем жүгіре ойбайлап келеді. Соңынан қолында су толы шелегі бар Ақау мен Камал ілесті. Нұрақын есік алдында қалтасына қолын салып, менің жылағанымды айызы қана тыңдамақ. Оған ерегескенде тістеніп, дыбыс шығармауға бекіндім. Шешем келе құшақтап, аймалап жүр. Қозғағаны жанымға батады. Ақау төтемді ысырып, ыстық су құйған шелекті алдыма тосты:

– Кәне, айналайын, мына суға бетінді батыр. Ауыздықтың аязын ерітеді. Кел. Жаңа қалай байқамадық, қара басып. Ұяттың үстіне ұят жамадық-ау, – деді дегбірі қашып.

Жып-жылы су бетіме тиді. Сәлден соң ауыздықтың аязы еріп, қыраулы құрсауын ашты. Жүгенді төтем жұлып алды да лактырып жіберді. Екі езуім, тілімнің ортасы қып-қызыл, аязды ауыздық қарып түсіп, сыдырылып қалыпты. Аймалай құшағына басып үйге қарай алып ұшты. Қап-қара боп күжірейген Нұрақын ғана есік алдында мелшиіп тұр. Ыза кернеп, қасынан өте бергенде аяғыммен қарнынан теуіп жібердім. Ыңқ ете қалды. Оны өзі ғана жөне мен білдім. Құрақ ұшқан қонақтар жанымнан шықпайды. Төтем іле ширап, шай жасады. Ақау қипақтап, төменшіктей:

– Осының бәрі көкдөнненің қиялы-ақ шығар, – дей бергенде төтем:

– Ей, Ақау, күмілжіме, қаудырлағаннан өзге жазығың не? Шайынды қақалып-шашалмай еркін іш. Сырты түк жануар түгіл адамды да қидық қой бір кезде, – деп тиып тастап, ақжарқын қалпына көшті.

Шешем – әрі шайпау, әрі ақкөңіл адам. Тез тұтанып, тез сөнеді. Мінезіне қанық Камал әзіл қосып, дастарханды жадыратып, өң кіргізді. Тек Ақаудың бағанағы сөзін есіме алып, осынау шүйкедей кішкене адамды одан да жақсы көре түстім...

Ақау бастық,
Көргенде, әбден састық.
Жамылғаны жарғақ тон,
Керек емес көрпе, жастық, –

деп мазақтайтыным ойыма оралғанда бетім қызарып, іштей жасып қалдым.

Мейірімді екенін қайдан білейін. Енді, міне, сол үшін ұялу-

дың реті келіп-ақ тұр. Тілімнің тандайыма тигізбей ашығаны да, екі езуімнің дызылдағаны да сол сәтте ұмытылды.

2

Қыстың қысқа күні екіндіге ауып бара жатты. Кеңсенің маңдайшасында қызыл жалау желбіреп тұр. Ойпатты шашырай қоныстанған қыстаулардан андыздай шыққан салт аттылар жекелеп, топталып, асыға желдіртіп кеп лезде жиналды. Көліктерін шок терекке қосақтай қаңтарып, ішке кіріп кетті. Олардың аса маңызды мәселеге, осы өңірде бұрын болмаған үлкен іске кіріскелі жатқанын бағана Ақау, Тоқтарқан, Камалдардың сөзінен аңғарғамын. Ағыны қатты Тасты өзенін бөгеп, тоған қазбақшы екен.

Шешем қатық қосып, жылытпалап берген сорпаны ішіп, сыртқа шығып, үйірілген сәйгүліктерге көз қырымды салдым. Маяның көк шөбін еркін күйсеген қарала сиырдың діңкесі ката шөлдеп тұр екен, мені көргенде шарбақтан басын асыра созып мөңіреп жіберді. Ақбүйрек тайынша да дуалға мойнын егеп, жетіле қоймаған сүйем мүйізімен қабырғаны сүзіп қояды. Жорға да қаталап, күрең төбел оқыранып-ақ жіберді.

Бұларды Тастыбұлақтағы суатқа апару – менің сүйікті кәсібім. Бұрын ең алдымен мұздың ойығынан көк дөненді суаратынмын, соңынан итініп келген үшеуін қамшымен тартып жіберетінмін. Олар да бұл тәртіпке әбден көндіккендіктен де еріксіз мойынсынатын. Суық су бойын тондыра ма білмеймін, әйтеуір, міндетті түрле сілкініп алатын, мен оның үдірейген жүндерін сипап, шоктығын түзеймін. Содан кейін жылқылық «мінезінің» сесін танытып күрентөбел қарға екі-үш аунап, тағы да сілкініп, содан кейін не жынының қозатынын білмеймін, қос құлағын жымырып, үйге қарай зулай жорғалайтын. Кейде мойнын ішіне салып, өзінен өзі артқы аяғын көтеріп тебінетін. Мен болсам көкдөненді жайтандата аяндатып күннің кешкі шапағына боялып, ысқыра әндетіп қойып қайтатынмын.

Енді, міне, оның барлығы қиялға айналды. Тағдырдың салғанына көнбек лазым. Салым суға кетіп, мойнымды салбыратып, пейілсіз қимылмен шарбақтың есігін аштым. Ақбүйрек тайынша құйрығын көтеріп, мені қаға-маға одырандап атып шықты. «Мөшке» тұяғы сыртылдап, керіліп-созылып, асықпай аяндады. Күрентөбел болса ешқайда бұрылмай бірден суатқа тартты. Оның үстіне, шылбырынан тартуға менің шамамның келмейтінін біледі. Мұзы ойылған бастаудың бетіндегі қақпағын ашып, жиегіндегі мұзды сөл шаптым. Қақпақты жаппасан

қар басып, көзі бітеліп қалады. Ал, оны қайта ойып көр. Күреңтөбел: «Жетер!» – дегендей шылбырды жұлқып тартып қалды да, суатқа тізерлей бас қойды. Енді менен биліктің кеткенін біліп, тізгінді сағалдырығына мықтап байладым. Аузын ашып есінеді, біраз тұрып тағы екі-үш ұрттап, сілкінді. Содан кейін ана екеуіне рұхсат бергендей басын шұлғып, шетке шықты да, аунады. Іле тыржындай қасынып, тебініп қалып, үйге қарай шаба жөнелді. Тумысы шабыс білмейтін жануардың жеке дара бөйгесі де тұрқына жараспайтын. Тағаға жабысқан қарды соңына емес, жанына шашып, тайраң қағып барады. Оның осы әдетіне таңданамын, не сәні екен ол, түсінбеймін.

Қара ала сиыр – «мөшке» десең мөшке. Әсілі, сүтінің молдығы да осы суды асықпай көп ішкендігінен шығар. Өзі тіпті сиыр баласына ұқсап шыбжыңдауды да білмейді. Атам: «Текті тұқым, сүтінің маңызы бар» – дейді, ол рас та сияқты. Төрт аяғын созып шірене бергенде қамшымен жасқап, жолдың шетіне салдым. Қанша ақылды болса да – жылқы емес, айыр тұяқ сиыр. Бастаудың басына тазалық керек екенін ұқпайды. Көктемде қар ерігенде өзі шөл қандыратын тұманың түсі бұзылатынын қайдан ұқсын. Ақбүйрек тайынша мен қасына тақанда суаттан тайғанақтай атып шығып, тасырандай қалды. Қамшының оған қатты тиетінін өзім де сезем.

Қысқы күн де жер бауырлап, қызыл нұр шаша бастады. Қыстау жаққа қарадым.

Жиналыс біткен-ау шамасы, жұрт тарқай бастапты. Жалғыз атты адам бері беттеді де, күреңтөбелді көріп кері бұрылды. Өйткені көрі күрең жорға жалғыз аяқты жолды ешкімге босатпайды. Қарсы келгенді ат-матымен қағып өтіп, сол аққан бетімен қораға барып бір-ақ тоқтайды. Жолаушы Нұрақын екен. Суаттың оң жағында Бағдылданың үйі бар. Онда оңаша бөлмеде орамалға кесте өрнектеп отырған Торғын бір сәт көз алдыма елестеп кетті. Ол бізге туыс. Ең жақын қыстау да солардікі. Зеріккенде ертелі-кеш сонда барып, Балтабаймен ойнаймын. Алайда қанша қызыққа батсам да Торғынды көрмесем көңілім құлазып қалатын. Тап-таза, жинақы бөлмеге мен үнемі ол оңаша қалғанда барғым келеді. Есікке ұстаған пүліш пердені ақырын ашып, басымды қылтитсам болды... жұмсақ жымыып, тоқыған шілтерін сырып қояды да, қолын созады. Жүгіріп барып тізесіне құлай кетемін. Биязы, сүйріктей саусақтарымен тікірейген шашымды сипап, бетімнен сүйеді. Ол сәт мен үшін дүниенің ең бақытты шағы. Ажарлы жүзіне ұрлана қараймын. Әлдебір мұң бардай. Сондай күндердің бірінде Ақбөрте бөйбіше кіріп келіп:

— Саған не жок, ей, жетпегір. Шык, көне,— дегенде Торғын мені баурына баса түсіп:

— Жетті, шеше. Енді осы қаршадай ұлды да көп көремісің маған. Жаның неге ашымайды. Әйтеуір, Хадиша мен Кербаланың ақ көңілін аттап-ақ бітіндер. Сәби болса да сендерден гөрі адам, мені түсінеді. Айтқанымды істесін десең — бөгеме. Еркін кірсін. Жалтақтатып жолатпайсындар. Қаласам Хасенге өзім-ақ жолығамын, — деді.

Ақбөрте бәйбіше сипақтай-сипақтай жылыстап есікті сыртынан жапты. Неге екенін қайдам, Торғын маған:

— Түсінбейсін ғой, жаным. Ержетерсің. Сонда ұғарсың. Бұрынғы арсалаңдай келіп, асыла кететін кезді аңсайсың-ау. Ол күн өшкен. Енді апайың жиі жыласа ренжіме, — деді де көйлегінің омырауына қолын ұяла салып, әдемі өрнекті орамалды маған берді. — Сенен басқа кімге сенем. Мына орамалды Хасен ағаңа берші. Тіпті, біздің үйдің балалары да білмесін. Шешем қорқытып айтқызады оларға, — деп қалтама салды.

Есіктен шыға бергенімде Нұрақын жолықты. Жібек орамалдың шеті шығып тұрғанын ол қолын соза бергенде байқадым.

— Әкел андағыны, кімге апарасың?

Қанша қарсыласам да қарулы қолымен қусырып ап, саусағының ұшы орамалға тигенде, жандөрмен еңкейіп, қолын қыршып алдым да, тас қып жабыстым, орамалды ол да, мен де жібермедім. Тек Ақбөрте үйге кіріп келгенде ғана мені босатты. Міне, болашақ жездеммен «жаулығым» осылай басталған. Тауда қарағай кесетін, үсті-басы шайыр иісі аңқитын жас жігіт Хасен ағам келгенде орамалды соған бердім. Жібек орамал. Шеті шілтері, жазуы бар. Ол, махоркасын қалыңдата орап, бұрқырата шылым тартып, күрсініп қана қойды.

Сол күні түн жамылып қайтадан тауға қайтты. Содан бері хабарсыз, ойға да түспеді. Тек маған арнап ішіне сым ішек тартқан домбыраны Стамболдың ұлы Бекеннен беріп жіберіпті. Мен ол кезде — Хасен, Торғын үшеумізді аяулы бір нәзік сезім бір жіптің бойына түйіншек етіп байлағанын сезбеген де шығармын. Анығы, Нұрақынды мен де жек көре бастағам.

Ойнақши тайпаңдаған күрең төбел қыстауға жеткенде Нұрақын да жолға шықты. Оның Торғынның қасында қаратас-тай қатып отыратынын елестеткенде тұла бойымды ыза кернеді. Қалай бөгесем екен жолын? Жалт қарасам ақбүйрек күйрыған шошайтып, бастаудың басын былғап үлгіріпті. Бар кегім сонда кеткендей, тайыншаны қамшымен осып жіберіп, айыр тұяқты немені алдыма салып өңкендете қудым. Жол айырығына Нұра-

қыннан бұрын жетіп, қалай да тосқауыл қою. Аты жолдан шығып, омбылап қалса деймін. Бар ойым сол. Ақбүйректің құйрығынан шап беріп ұстап, сырғанап жөнелдім. Қайқандаса камшымен осамын. Жабысқан бөледен құтылғысы келгендей енесіне – Мөшкеге жанасалайды. Ол, басын шайқап: «Қайда барасың, жол жоқ, тек жүр» – дегендей мүйізімен кейін жасқайды. Ойымды Нұрақын да сезді. Бейне күйме шананың божысын ұстағандай ақбүйректің құйрығын шірене тартып:

– Шу... Но... – деп айғайлап, ысқырып қоямын, іштей мынау қызыққа өзім де мәзбін.

Қар қалың. Жол айрығына жетпей Нұрақынмен бетпе-бет келіп қалдық. Жақындаған сайын жүгіре сырғанап, ала сиырды да, бұзауды да осып-осып жіберем. Қайқандай жазылып, көзі аларып, жалтақтай бастағанда тағы да остым. Жүзі қабарып, түнерген Нұрақынның көзі мені жеп барады. Көз қиығыммен Бағдылданың ауылы жаққа қарасам, есік алдында шәлісін тартқан Торғын тұр екен. Кеуделесе келгенде сиырды қамшымен тағы да тартып қап ем, Нұрақынды қаға-маға өңкендей өте шыққанда, ат тайғанақтай барып, омбы қарға гүмп ете түсті. Жаны қысылған ақбүйрек оң жаққа секіріп, қарға асылды да қалды. Сол кезде Торғынды байқаған Нұрақын атының тізгінін лақтырып жіберіп маған ұмтылды:

– Әдейі істедің ғой, ә! Қазір сені қарға тұншықтырып өлтірейін, бөлем!...

Әлеуетті ер жігіт лезде еңсеріп, қол-аяғымды шылбырмен байлап тастап, еңтіге күрпі қарға отырды. Көзін Торғын жаққа салды. Тұншықтыра алмайды... Қабарған беті тыжырынып, жиырыла бере қарға төрттабандап асылып қалған бойы ақбүйректі көріп, жазылып сала берді. Атының ұзын қыл шылбырын шешіп, мені көтерген бойы тайыншаға мінгізді. Алғашқыда пысылдай үріксе де, өзінен қайран кеткенін ақбүйрек те түсінді. Мені тайыншаға мінгізді де, шылбырды тайыншаның бауырынан өткізіп, екі аяғымды байлап, шап айылдап тартып тастады. Содан соң атына мінді де менімен қосақабаттап тайыншаны қамшымен тартып-тартып жіберді. Тұяғы тапталған қарға іліккен ақбүйрек бұрлығып жүріп жолға түсті-ау, әйтеуір. Нұрақын ызалы кекесінмен:

– Дымынды шығарма, шешеңе. Жәй, жезделік қой,— деп, тісін ақситты.

Оның осылай істерін істеп алып, ішінен қорқып та тұрғанын білемін. Егер еңіреп тәтеме барсам, қазір-ақ Бағдылданың үйінде, Торғын мен Ақбөртеңің көзінше шаңын тулақша қағып, сіміртері анық. Нұрақынға менсіз де қырын қарайды.

Оның үстіне, Қаракемерге аты шыққан «тентек Жарас» деген атым бар. Ауылдың итіне шейін менен ығып, «кішірейіп» тұрады. Өзге түгіл қайынатасына да: «Осы қазақ тыныш отырмай ма, сандалмай. Біреудің жалғызы көзіне шок түсірді ме» — дейтін шешемнің көкдауылының арқасында қол жеткен еркін мінез, бейпіл ауыздық та бар менде. Соған ерегесіп:

— Жұмсақ ауыз Мәжен әкеңнің көріне көрістірем, әлі, — дедім нығыздап.

Бұл — менің әбден етім өлген, үлкендерден «тәлімінен» жұққан «сыбағалы» сөздерім. Құрдас шалдар қызық үшін мені шақырып алып біріне-бірін сыбататын. Мен олардың күлгеніне мәзбін. Сондай өнерді Нұрақынның әкесі, ауқатты адам Мәжен де көрген. Түк тісі жоқ, талқан шайнағанда аузы мұрнына былп-былп тигеніне қарап «жұмсақ ауыз» атанып кеткен. Нұрақын тіксініп қалып, атының басын бұрып әкетті. Арқам шым-шым тызылдайды. Ақбүйрек әуелінде мөңкіп, шәт-шәлекейі шықса да, етігімнің тұмсығын тақыр қолтығына қысып алған менен құтыла алмады. Біраздан соң ақбүйрек жұлқынғанын қойды. Енді қос бүйірден өзім тепкіледім. Жаңағы көрген зәбірімді тез ұмытып, көңілім де сергіп қалды. Ақбүйрек маяның қасына бүйірін соға тоқтады. Мені күтіп тұрған атам бастапқыда таң қалса да, мәз-мәйрам өнімді байқап, күліп жіберді.

— Әй, құлыным-ай сол, ойыңа келмейтіні болсашы,— деп, аяғымды шешті.

Құтылғанына қуанған ақбүйрек тайынша торсандап енесінің қасына барып, мұнын шаққандай мөңіреп жіберді.

Бұл күн сәтті-сәтсіз қызықтарына қарамастан, ол өз өмірімнің еркін өзім билеген, кішкентай әлемімнің есігін алғаш рет ашқан сиқырлы мезеті болды. Қыстың аязды қызыл іңіріндегі сол оқиғалар менің өмірімнің кішірейтілген көрінісіндей еді. Оны мен кейін ақыл-ойым тоқтаған шақта бір-ақ аңғардым.

Тұнбасы терең тұнық кара судың түбі сияқты қошқыл көк аспандағы жұлдыздар өшіп-жанып, қыстың аязды түнінде мөлдіреп тұрды. Менің де жүрегіме жұлдыз қонып, алақаныммен сол жақ кеудемді сипап қойып, көк шөптің иісі аңқыған суық аязды құмарта жұттым.

Алыста Бағдылда қыстауының оты талып жетеді.

II тарау: «АРМЫСЫҢ АҚБҮЙРЕГІМ – АРҒЫМАҒЫМ»

1

Менің ол кездегі дүние туралы ұғымым онша аялы емес болатын. Ол төңірегін көк жиек көмкерілген сол шағын ойпаттың тіршілігімен ғана шектелетін. Таңертең сергек ояндым. Әйнектей мөлдір аспаннан төгілген күміс сәулелер жүрекке қуаныш нұрын құяды. Мая жаққа беттей бергенде мынау көз алдымдағы ғажап көрініске таң қалдым. Бұрын мұндай шеруді көрген де емеспін.

Кеңсенің алдында қызыл жалауды желбірете ұстаған аттылар шоқтала қапты. Кілең бозбалалар. Қысқы шыңылтыр ауаны тербеген ән сазы да естіледі. Жігіттер көңілді. Әсіресе, жылқышы Ахметсапаның ұлы Оразхан мінген сөйгүлік жұтынып, кекіліндегі үкісі шоқталып, сүзілген құйрығы қызықтырып, көзіме оттай басылды. «Ақау қасқа» оның қасында жабыдай жиіркендіреді. Мынау көңілді топтың сәні мысымды басып, оларға ерекше бір қызғанышпен қарадым.

Жанарыма қызғаныш шығы үйіріліп, кішкене жұдырығым түйіле берді. Көкдөненнің жоқтығының қатты батқаны осы. Аттардың басы түйіскенде оқырана кісінесіп, тебісіп қалады. Тау жақтан жылқышының ұлы сымбатты сөйгүлігімен келіп топты айналып өтті де, өзгелермен күле амандасты. Кенет бүкіл ауа дүр сілкініп, жігерлі әнге ұласты. Ән сазын естігенде көз алдыма жылқының үйірімен сыландаған сөйгүліктер елестеді. Қызыл түлкі тұмағын шекесіне киген Оразхан топты ойқастай көлденендеп, камшысын шошайтып:

Күлтеленген жалы бар,
Желден жүйрік жануар.
Сені баққан адамның,
Еңбегінің бағы бар, —

дегенде әуен сазына елігіп, енді қызыға қарадым.

Мен де түсіме жиі кіретін ақбоз атқа мініп, жалын желкілдетіп, алтын тағасын жалтыратып, мынау топқа қосыла ән шырқағым келді. «Күлтеленген жалы бар...». Ән сазына елігіп, іштей қайталай жүріп, өзімнің ақбүйрек тайыншамның қасына жетіп барғанымды сезбедім. Қарағай кесушілер де келді. Алдыңғы қатарда жирен атқа мінген Хасенді де көрдім. Хасен домбырасын шертіп келеді. Іштей ол үшін мақтанып қалдым. Оразхан екеуі топтан бөліне біріне-бірі қарсы жүріп, ат

үстінде құшақтаса амандасқанын көргенде, тіпті, жаным жадырап, жәй тапты. Екеуі де менің ет бауыр ағайым ғой. Мынау қалың аттының ішіндегі серілері де, сымбаттылары да сол екеуі... Іле Нұрақын жетіп келгенде, әдемі суреттің қасына жұғымсыз бояу жаққандай тыжырына қалдым. Барлығы әр үйірдің жылқысы емес пе: іле кісінескен, оқыранысқан, тебіскен аттардың дауысы онсыз да шашырай бастаған ән әуенін басып кетті.

Қаным қызып, атқа мінсем деген желік бойымды буып барады. Көзі шатынай шыққан ақбүйректің тұқыл мүйізінен шап беріп ұстай алдым. Оқыс қимылдан шошынған тайынша басын сілки ала қашты. Кілт бұрылғанда ұшып кеттім. Айыр тұяғымен сирағымды жанша таптап, ойнақтап шыға берді.

Енді мені ыза кернеп, ерегісе түстім. Балтырымды укалай, қикандай көтеріліп, тағы да ақбүйрекке беттедім. Бір пәлені сезгендей шарбақты шыр айлана қашты. Құйрығын көтеріп алып, оқыраң қағады. Бір кезде жаны тыным таппай, шарбақтан секіргенде асылды да қалды. Қасына тақаған сайын өне бойы дірілдеп, сан еті жыбырлайды. Мүйізінен ұстап, мойнын қайырдым да, жүгенді кигіздім. Тілін салаң еткізгенде ауыздықты сала қойдым. Енді шарбақтан итере шығарып, дінгекке тас қып байлап, көкдөненнің ертоқымын өкелдім. Жалғыз ғана тоқымы бар, кішкене қалақбас ер. Үстіне ерді шап еткізгенде өкіріп қалды. Ала сиыр баяу бұрыла қарап, менің қимылыма өзі де танданып, жылқыға жабатын жабулардың бұның бұзауына қандай қатысы барын түсінбей басын шайқап: «Өздерің біліңдер» — дегендей бұрылып кетті. Шап айылын қатты тартып, шылбырын шешіп алдым.

Өзі аласа болса да тайыншаға мінудің осынша қиын екенін кім білген. Жылқы қанша ала қашса да аяғың — үзеңгіге, қолың — жалына ілінген соң бітті, ертоқымға қаршығадай қона қаласың. Не жалы жоқ, не басбілгі емес тарпаң тайынша қозғалсаң-ақ болды тасырандай шабады. Бұрыш-бұрышқа соғып итсілемді шығарды. Өзер дегенде, өкпем өшіп жүріп міндім-ау. Үзеңгіге аяғымды салып, тебініп қап ем, орнынан атып кеткенде ұшып түстім. Аттан жығылмаған басым, қатты қорландым. Әбден ерегескен мен, қалай да ақбүйректі өзіме мойынсындырмай тынбауға бекіндім. Бір жығылып, бір мініп жүріп екеуміз де шаршадық. Екі езуі қызарып, делдиген танауының, буы бұрқырай пысылдап ақбүйрек тұр. Бұрынғыдай торсандамайды, көндігіп, илігіп-ақ қалды. Міндім де, екі қолтығының астына етігімнің тұмсығын тығып қамшылап жібердім. Алғашқыда шайқақтап илікпеген ол бара-бара еркіме көніп, шарбақ қора-